

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING INKLYUZIV-DEONTOLOGIK KOMPETENTLIGINI INTERAKTIV USLUBLAR VA MULTIMEDIA VOSITALARI ORQALI BOYITISH

Xolmatova Saidaxon Voxobjonovna

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tel.: +998 97 212 08 97; E-mail: xolmatovasaida75@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak pedagoglarning inklyuziv-deontologik kompetentligi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari hamda ushbu kompetentlikni interaktiv ta'lim uslublari va multimedia vositalari orqali boyitish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Keys-stadi, rol o'yinlari, «aqliy hujum», munozara va kichik guruhlarda ishlash kabi interaktiv uslublarda hamda videokeys, virtual simulyatsiya va interaktiv doska kabi multimedia vositalarining kompetentlik tarkibiy qismlarini rivojlantirishdagi o'rni misollar asosida asoslanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, deontologiya, kasbiy kompetentlik, interaktiv uslublarda, multimedia, bo'lajak pedagog, alohida ta'lim ehtiyojlari.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие инклюзивно-деонтологической компетентности будущих педагогов, её структурные компоненты, а также возможности обогащения этой компетентности посредством интерактивных методов обучения и мультимедийных средств. На примерах обосновывается роль таких интерактивных методов, как кейс-стади, ролевые игры, «мозговой штурм», дискуссия и работа в малых группах, а также мультимедийных средств — видеокейсов, виртуальной симуляции и интерактивной доски — в развитии структурных компонентов данной компетентности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, деонтология, профессиональная компетентность, интерактивные методы, мультимедиа, будущий педагог, особые образовательные потребности.

Abstract. The article examines the concept of the inclusive-deontological competence of future teachers, its structural components, and the possibilities of enriching this competence through interactive teaching methods and multimedia tools. Using examples, it substantiates the role of interactive methods such as case studies, role-plays, brainstorming, discussion and small-group work, as well as multimedia tools — video cases, virtual simulation and the interactive whiteboard — in developing the structural components of this competence.

Keywords: inclusive education, deontology, professional competence, interactive methods, multimedia, future teacher, special educational needs.

Kirish. Zamonaviy ta'lim siyosatida har bir bolaning, jumladan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ham sifatli ta'limdan teng foydalanish huquqi markaziy

o'rin egallaydi. Bu yondashuv xalqaro va milliy darajadagi normativ hujjatlarda mustahkamlangan. Xususan, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr) ta'limning barcha bosqichlarida inklyuzivlikni ta'minlashni belgilaydi; O'zbekiston Respublikasi mazkur konvensiyani 2021-yil 7-iyunda ratifikatsiya qilgan²⁸. Milliy darajada esa «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun va yangi tahrirdagi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun inklyuziv ta'lim tushunchasini rasmiy ravishda joriy etgan²⁹. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan³⁰.

Inklyuziv ta'limni amalda joriy etishning hal qiluvchi omili pedagogning tayyorgarligidir. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchi bilan ishlash nafaqat maxsus metodik bilim va ko'nikmalarni, balki yuksak kasbiy axloq, hamdardlik, adolat va mas'uliyat kabi deontologik fazilatlarini ham talab qiladi. Shu bois bo'lajak pedagogda inklyuziv kompetentlik bilan deontologik kompetentlikni uyg'unlashtiruvchi yaxlit sifat inklyuziv-deontologik kompetentlikni shakllantirish va boyitish dolzarb vazifaga aylanadi. Mazkur maqolaning maqsadi ushbu kompetentlikni interaktiv ta'lim uslublari va multimedia vositalari orqali boyitish imkoniyatlarini ochib berishdir.

Inklyuziv kompetentlik - pedagogning turli ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar bilan samarali ishlash, ta'lim jarayonini ularning individual imkoniyatlariga moslashtirish va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishga doir bilim, ko'nikma va munosabatlar majmuidir. Inklyuziv pedagogikaning xalqaro falsafiy asoslaridan biri YUNESKOning Salamanka deklaratsiyasi (1994) bo'lib, u har bir bolaning umumiy ta'lim muhitida o'qish huquqini e'lon qilgan³¹. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi bo'yicha ilmiy adabiyotlarda bu kompetentlik o'qituvchining kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi³².

Deontologiya (yunoncha «deon» - burch, «logos» - ta'limot) - kasbiy burch va axloq haqidagi ta'limot. Pedagogik deontologiya pedagogning o'quvchiga, uning ota-onasiga va jamiyatga nisbatan axloqiy majburiyatlarini, professional xulq-atvor me'yorlarini

²⁸BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr). O'zbekiston Respublikasi 2009-yil 27-fevralda imzolagan va 2021-yil 7-iyundagi O'RQ-695-son Qonun bilan ratifikatsiya qilgan (2021-yil 28-iyulda kuchga kirgan). Manba: gazeta.uz, 2021.6.9; kun.uz, 2021.7.29.

²⁹«Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (O'RQ-641-son, 2020) hamda yangi tahrirdagi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun (2020) inklyuziv ta'lim tushunchasini rasmiy joriy etgan.

³⁰O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»; 2020–2025-yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Manba: lex.uz/docs/-5044711.

³¹UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. — Salamanca, 1994.

³²Ахметова Д.З., Нигматов З.Г., Челнокова Т.А. ва б. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие. — Казань, 2013.

belgilaydi. Inklyuziv sharoitda deontologik kompetentlik ayniqsa muhim, chunki pedagog kamsitmaslik, o'quvchi to'g'risidagi ma'lumotlar maxfiyligini saqlash hamda har bir o'quvchining qadr-qimmatini hurmat qilish kabi axloqiy tamoyillarga amal qilishi shart.

Bu ikki sifatning uyg'unligi inklyuziv-deontologik kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat deb qarash mumkin (1-jadval).

1-jadval. Inklyuziv-deontologik kompetentlikning tarkibiy qismlari

Tarkibiy qism	Mazmuni
Kognitiv	Inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari va pedagogik deontologiya bo'yicha bilimlar
Qadriyatli-axloqiy	Hamdardlik, adolat, kamsitmaslik va o'quvchi qadr-qimmatini hurmat qilish kabi qadriyat hamda munosabatlar
Operatsional-faoliyatli	Ta'limni individuallashtirish, moslashtirish va o'quvchini qo'llab-quvvatlash ko'nikmalari
Refleksiv	O'z faoliyati va axloqiy qarorlarini tahlil qilish hamda baholash qobiliyati

Ushbu tarkibiy qismlarni an'anaviy, faqat ma'ruzaga asoslangan o'qitish orqali to'liq shakllantirib bo'lmaydi; ular amaliy, tajribaga asoslangan va o'zaro ta'sirga yo'naltirilgan ta'lim usullarini talab qiladi.

Interaktiv uslublar talabani faol ishtirokchi sifatida ta'lim jarayoniga jalb qilib, real vaziyatlarni «yashab ko'rish» orqali ham bilim, ham axloqiy mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantiradi.

Keys-stadi (vaziyatli tahlil) metodi. Talabalarga inklyuziv sinfdagi real yoki shartli vaziyat masalan, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchining darsga moslashuvi taqdim etiladi va ular muammoni tahlil qilib, ham axloqiy, ham metodik yechim ishlab chiqadi. Bu kognitiv va refleksiv qismlarni birgalikda rivojlantiradi.

Rol o'yinlari va simulyatsiya. Talaba o'qituvchi, ota-ona yoki alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchi rolini bajaradi. Boshqaning o'rnida bo'lib ko'rish hamdardlik tuyg'usini kuchaytirib, qadriyatli-axloqiy qismni mustahkamlaydi.

«Aqliy hujum» (brainstorming) va munozara. Inklyuziv ta'limning axloqiy dilemmalarini masalan, maxfiylik chegaralari yoki adolatli baholash jamoaviy muhokama qilish turli nuqtai nazarlarni hisobga olish va asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Kichik guruhlarda ishlash va loyiha metodi. Talabalar birgalikda moslashtirilgan dars ishlanmasi yoki o'quvchini qo'llab-quvvatlash rejasini tuzadi; bu operatsional-faoliyatli qismni amaliy mashq qildiradi va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Multimedia vositalari interaktiv uslublarning ta'sirini kuchaytiradi va real inklyuziv vaziyatlarni bevosita auditoriyaga olib kiradi.

Videokeyslar. Inklyuziv darsning videoyozuvi talabalarga pedagogning xulq-atvori, muloqot uslubi va axloqiy qarorlarini kuzatib tahlil qilish imkonini beradi. Bu refleksiv va deontologik jihatlarni rivojlantiradi.

Virtual simulyatsiya. Maxsus dasturlar yordamida talaba xavfsiz muhitda turli ta'lim ehtiyojli o'quvchilar bilan o'zaro ta'sirni mashq qiladi va xatolaridan oqibatlarisiz o'rganadi.

Interaktiv doska va raqamli resurslar. Vizual, audio va matnli materiallarni birlashtirgan moslashtirilgan kontent turli idrok kanallariga ega o'quvchilarga mos ta'lim loyihalashni o'rgatadi bu ta'limda universal dizayn tamoyilini amalda namoyish etadi.

Ta'lim platformalari. Onlayn platformalar talabalarga inklyuziv ta'limga oid kurslar, axloqiy keyslar to'plami va o'zaro fikr almashish imkonini beradi, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlaydi.

Multimedia, ayniqsa, kompetentlikning hissiy va axloqiy o'lchovini ochib berishda samaralidir: quruq nazariy ta'rifdan farqli o'laroq, video va simulyatsiya talabada empatiya hamda mas'uliyat tuyg'usini real tarzda uyg'otadi.

Xulosa.Bo'lajak pedagoglarning inklyuziv-deontologik kompetentligi inklyuziv ta'lim siyosatini amalda ro'yobga chiqarishning kalit omilidir. Bu kompetentlikning kognitiv, qadriyatli-axloqiy, operatsional-faoliyatli va refleksiv qismlarini an'anaviy usullar bilan to'liq shakllantirib bo'lmaydi. Interaktiv uslublarni (keys-stadi, rol o'yinlari, munozara, loyiha metodi) talabani faol va axloqiy mulohaza yurituvchi sub'ektga aylantiradi; multimedia vositalari (videokeys, virtual simulyatsiya, interaktiv resurslar) esa real vaziyatlar va hissiy tajribani auditoriyaga olib kirib, kompetentlikni boyitadi.

Tavsiya sifatida: birinchidan, pedagogik ta'lim dasturlariga inklyuziv-deontologik mazmunli interaktiv va multimedia mashg'ulotlarini tizimli kiritish; ikkinchidan, bo'lajak pedagoglar uchun videokeys va simulyatsiya bazasini yaratish maqsadga muvofiq. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan uslublarning samaradorligini empirik o'lchash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr). O'zbekiston Respublikasi tomonidan 2021-yil 7-iyundagi O'RQ-695-son Qonun bilan ratifikatsiya qilingan.
2. «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahrir), 2020-yil.
3. «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, O'RQ-641-son, 2020-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, PQ-4860-son, 2020-yil 13-oktabr.

5. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. — Salamanca, 1994.

6. Ахметова Д.З., Нигматов З.Г., Челнокова Т.А. и б. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие. — Казань, 2013.

